

ΓΕΩΡΓΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΠΑΡΑ ΠΛΑΤΩΝΙ

ὑπό Α. ΣΙΔΕΡΙ Καθηγητοῦ τῆς Ἀνωτ.
Σχολῆς Οἰκ. καὶ Ἐμπορ. Ἐπιστημῶν

Τὸ δίκαιον τοῦτο περιέχεται εἰς τοὺς «Νόμους». Οἱ «Νόμοι» εἶνε τὸ τελευταῖον ἔργον τοῦ Πλάτωνος (¹), ὁ φιλόσοφος, ἀφ' οὗ ἐξέθεσεν εἰς «Πολιτείαν» τὰς γνώμας του περὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἰδανικῆς πολιτείας (²) εἰς τοὺς «Νόμους», ἐκθέτει ὀλόκληρον νομοθετικόν, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, πρόγραμμα. Ἀσχέτως πρὸς τὸ ζήτημα ἐάν τὸ πρόγραμμα τοῦτο ἀποτελεῖ ἐν πολλοῖς ἐγκατάλειψιν τῶν ἐκτεθεισῶν εἰς τὴν «Πολιτείαν» πολιτειακῶν καὶ νομικῶν ἀντιλήψεων του καὶ προσαρμογὴν εἰς τὴν πραγματικότητα (³), αἱ προτεινόμεναι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διὰ στόματος τοῦ Ἀθηναίου συζητητοῦ νομοθετικαὶ διατάξεις, ὡς αἱ ἄριστοι, ἵνα εὐδαίμων καταστῆ πᾶσα πόλις εἶναι ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀναφέρονται εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ δικαίου, τοῦ τε Δημοσίου (Πολιτειακοῦ, Διοικητικοῦ, Δικονομικοῦ, Ποινικοῦ) καὶ τοῦ Ἰδιωτικοῦ δικαίου (Ἀστικοῦ, Ἐμπορικοῦ, Γεωργικοῦ) (⁴). Δὲν εἶναι πᾶσαι πρωτότυποι, ἐν πολλοῖς δ' ἀπηχοῦσι κειμένας διατάξεις τῆς Ἀθηναϊκῆς Πολιτείας (⁵).

---

1) Εἶναι διάλογος—ὁ μόνος διάλογος, ὅπου δὲν μετέχει ὁ Σωκράτης—μεταξὺ τοῦ Κνωσίου Κλεινίου, τοῦ Λακεδαιμονίου Μεγίλου καὶ ἐνὸς Ἀθηναίου, ὑπόκειται δ' εἰς Κρήτην. Οἱ τρεῖς οὗτοι πορευόμενοι πρὸς Κνωσὸν συζητοῦν κατ' ὁδὸν περὶ νομοθεσίας καὶ τῶν ἔργων τοῦ νομοθέτου, δι' ὧν καὶ κατ' ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀσφαλιζεται ἡ πόλις καὶ εἰρήνη ἐπικρατεῖ ἐσωτερικῶς.]

2-8) W. Christ. Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας (Μεταφ. Λ. Κώστα (Ἀθῆναι 1900 Α' σελ. 884—835).

4) Ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως εἶναι αἱ Ποινικοῦ δικαίου ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, περὶ ἀδικήματος, περὶ εὐθύνης, περὶ δόλου, περὶ ἀποπειρας, περὶ λόγων ἀφρόνων τὸ ἀξιόποιον—ἄμυνα, κατάστασις ἀνάγκης, διάσωσις ὑπερτέρων ἀγαθῶν—ὡς καὶ αἱ σωφρονιστικαὶ διατάξεις μὲ καθαρῶς χαρακτηρὰ ἠθοπλαστικῶν καὶ παντάπασιν ἐκδικήσεως ἢ κατ' ἀντιπεπονηθὸς (Θ' 866 κ.έ.).

5) L. Beauchet. Histoire du droit privé de la Republique Athenienne. Paris 1897 Γ' σελ. 157 κ.έ.

Θά ασχοληθώμεν με τὰς γεωργικοῦ δικαίου προτάσεις τοῦ Πλάτωνος (1). Αὗται ἐκτίθενται εἰς τὸ δγδοον κεφάλαιον τῶν «Νόμων» (H842 κ. ε.), ὅπου ὁ φιλόσοφος ἀσχολεῖται μετὰ τὴν ἀφορῶσαν τοὺς παραγωγοὺς νομοθεσίαν. ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν «γεωργικῶν», ὡς τοὺς ὀνομάζει νόμων (2). Βαρὺ ἀδίκημα καὶ κατὰ τῶν θεῶν ἀμάρτημα θεωρεῖ τὴν μετακίνησιν τῶν ὀρίων τὰ ὅποια ἀσφαλίζει ὁ νόμος τοῦ «ὀρίου Διὸς» καὶ ἄτινα χωρίζοντα τὰ γειτονικὰ κτήματα ὀρίζουν φιλίαν καὶ ἔχθραν μετὰ ἑνορκον ἐγγύησιν τῶν θεῶν «ὀρίζοντα φιλίαν τε καὶ ἔχθραν ἑνορκον παρὰ θεῶν». Ἡ μετακίνησις τῶν ὀρίων διώκεται ἀπὸ τὸν ἐνδιαφερόμενον ἰδιοκτήτην ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου. Ἐάν οὗτος ἀπολέσῃ τὴν δίκην τιμωρεῖται ὡς ἐπιδιώκων ἀπατηλῶς νὰ ἐπιτύχῃ ἀνάδασμόν τῆς γῆς (3) (4).

Ὁ ἐπεκτείνων τὴν καλλιέργειάν του εἰς ξένον κτῆμα ὑπερπηδῶν τὰ ὀριά του δέον νὰ τιμωρῆται μετὰ ποινὴν, τὸ διπλάσιον τῆς

---

1) Εἰς τὸ Ἄττικόν δίκαιον ἱκανὰς διατάξεις Γεωργικοῦ δικαίου συναντῶμεν, ὡς αἱ περὶ περιφράξεως κτημάτων (Πλουτάρχου Σόλων 23, 24) περὶ ἀποστάσεως συνεχόμενων ἀγρῶν, περὶ ἀποστάσεως φυτειῶν συνεχόμενων ἀγρῶν (5 πόδας σκαὶ καὶ ἐλατταὶ ἀπὸ τῶν ὀρίων τοῦ ἀγροῦ «πορρωτέρω γὰρ ἐξικνεῖται ταῦτα τὰς ρίζας καὶ οὐ πᾶσι γειννιᾷ τοῖς φυτοῖς ἀσινῶς, ἀλλὰ καὶ τροφήν παραιρεῖται καὶ βλάπτουσαν ἐνίοις ἀπορροὴν ἀφήσιν» Πλουτάρχου 23,8), αἱ περὶ ροῆς ὑδάτων ἀπὸ ὑψηλοτέρου εἰς χθθαμалоότερον ἀγρὸν (Δημοσθένους πρὸς Καλιζιλέα 18), περὶ πηγῶν καὶ γεράτων (Πλουτάρχου Σόλων 24) περὶ διαβάσεως δι' ἀγροῦ πρὸς ἔξοδον εἰς τὴν ἠδὸν, περὶ ἀποστάσεως κυπελῶν μελισσῶν ἀπὸ γειτονικοῦ κτηματος (πόδας τριακοσίους Πλουτάρχου αὐτ. 24) κλπ. (βλ. L. Reynier, De l'Economie politique et rurale des grecs, Genève 1826. P. Guiraud, La propriété foncière en Grèce, Paris 1893 σελ. 157 κ. ε. R. Dareste, Études de l'histoire du Droit (2me serie) 1926 σελ. 18 κ. ε., βλ. καὶ Α. Δ. Σίδερσι, Ἡ ἐξέλιξις τοῦ γεωργικοῦ δικαίου, Ἀθήναι 1939 σελ. 5 κ. ε.).

2) ἐνὺν δ' ἐπὶ τὰς τὴν τροφήν καὶ ὅσοι περὶ αὐτῶν τούτων συνδιακονῶσιν ἀναγκαῖον νομοθετοῦντα ἐστὶ τρέπεσθαι. Πρῶτον δὲ νόμοι ἔστωσαν λεγόμενοι γεωργικοί.

3) «ἦν δέ τις ἴφλει τὴν τοιαύτην δίκην, ὡς ἀνάδαστον γῆν λάθρα καὶ βίβι ποιούτος τοῦ ὀρλοῦντος τιμᾶτω τὸ δικαστήριον ὅτι ἂν δέη πάσχειν ἢ ἀποινεῖν τὰ κτηθέντα» (H' 843 B').

4) Κατὰ τὴν Πολιτείαν, ὡς συντάσσει ταύτην εἰς τοὺς «Νόμους» ὁ Πλάτων αἱ ἀκίνητοι ἰδιοκτησίαι (κλήροι) τῶν πολιτῶν εἶναι ἴσαι καὶ μεταβολὴ τοῦ κλήρου δὲν ἐπιτρέπεται. Διὰ τοῦτο καὶ μόνον ἐν τῶν τέκνων κληρονομεί, τῶν λοιπῶν λαμβανόντων κτήματα τῶν ἀκλήρων ἦτοι τῶν μὴ καταλιμπανόντων κληρονόμους. Ἐν ἑλλείψει δὲ τοιούτων κτημάτων τὰ τέκνα στέλλονται εἰς ἀποικίας (E' 739-742).

προσγενομένης εις τὸν γείτονα ζημίας ἐξακριβωμένης ὑπὸ τῶν ἀγρονόμων.

Ὅμοιως ὁ βόσκων τὰ ποιμνιά του εις ξένον κτήμα ἢ ὁ διὰ χαλοκοκρυσίας προσελκύνων ξένα μελίσσια δέον νὰ ἀποκαταστήσῃ πᾶσαν τὴν ἐπιγενομένην τῷ γείτονι ζημίαν, ὁ δὲ καίων ξυλείαν καὶ ἐξ ἀπροσεξίας βλάβπτων τὴν τοῦ γείτονος νὰ τιμωρῆται μὲ πρόστιμον.

Ἀναφερόμενος ὁ φιλόσοφος εις τοὺς νόμους τοὺς ὀρίζοντας τὰς ἀποστάσεις φυτειῶν κτήματος ἀπὸ γειτονικοῦ τοιοῦτου θεωρεῖ τὴν παράβασιν τῶν νόμων τούτων τιμωρητέαν.

Ὡς πρὸς τὸ ὕδωρ ὀρίζει: Εἰς οὐδένα νὰ ἐπιτρέπεται διὰ νὰ προμηθευθῇ ὕδωρ νὰ ἀποκόπητῃ τὸ ὕδωρ πηγῶν ξένου κτήματος, ἀλλὰ δι' αὐλακος νὰ διοχετεύῃ ὕδωρ εις τὸ κτήμα του ἐκ τῶν κοινοχρήστων ρευμάτων (3).

Ἐάν δ' ὑπάρχη ἔλλειψις πηγαίου ὕδατος νὰ δύναται ἐλευθέρως νὰ ἀνοίξῃ φρέαρ εις τὸν ἀγρὸν του ἕως εις τὸ στρώμα τῆς ἀργίλλου «μέχρι τῆς κεραμίδος γῆς», ἐάν δὲ μέχρι τοῦ βάθους τούτου δὲν εὔρη ὕδωρ νὰ δύναται νὰ λαμβάνῃ ὕδωρ ἀπὸ τοὺς γείτονας ὅσον εἶναι ἀπαραίτητον εις αὐτὸν καὶ τοὺς δούλους του (4) ἐπικαλούμενος τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἀγρονόμων, οἵτινες νὰ προσδιορίσουν σειρὰν καὶ ἡμέρας λήψεως ὕδατος ἐν ἣ περιπτώσει τὸ ὕδωρ τῶν γειτονικῶν κτημάτων εἶναι μικρᾶς ποσότητος. Ἡ προτεινομένη αὕτη διάταξις ἴσχυεν ἤδη εις Ἀθήνας ἀπὸ τοῦ Σόλωνος (5), εἶναι δὲ ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως ἀξίος ὁ κοινωνικὸς χαρακτήρ αὐτῆς. Αἱ ὑπὸ τοῦ δικαίου παρεχόμεναι εις τὰ ἄτομα περὶ τὴν κτήσιν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀγαθῶν ἐξουσίαι δὲν ἔχουσιν ἀτομιστικὸν χαρακτήρα. Τὸ ὕδωρ, ἀγαθὸν ἐξαιρετικῆς σημασίας διὰ τὸν ἄνθρωπον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφεθῇ εις τὴν

---

1) «ἐκ τῶν κοινῶν ναμάτων, μὴ ὑποτέμνον πηγὰς φωνεράς ἰδιώτου μηδενός» (H' 844).

2) «ἐάν δὲ ἐν τούτῳ τῷ βάθει μηδαμῶς ὕδαι προστυγχάνει παρὰ τῶν γειτόνων ὑδρευέσθω μέχρι τοῦ ἀναγκαίου σώματος ἕκαστου τῶν οἰκετῶν» (H' 844 B').

3) «Ἐπεὶ δὲ πρὸς ὕδωρ οὔτε ποταμοὶς ἐστὶν ἀεννάοις, οὔτε λίμναις τισίν· οὔτ' ἀφθόνοις πηγαῖς ἡ χώρα διαρκῆς, ἀλλ' οὐ πλείστοι φρέασι ποιητοὶς ἐχρῶντο νόμον ἔγραψεν, ὅπου μὲν ἐσί δημόσιον φρέαρ ἐντὸς ἰππικοῦ χρῆσθαι τούτῳ — τὸ δ' ἰππικὸν διάστημα 4 ἦν σταδίων — ὅπου δὲ πλείον ἀπέχει ζητεῖν ὕδωρ ἴδιον. Ἐάν δ' ὀρύξαντες ὀργυιῶν 10 βάθος μὴ εὔρωσι τότε λαμβάνειν παρὰ τοῦ γείτονος ἐξάχουν ὕδριαν δις ἕκαστης ἡμέρας· ἀπορίας γὰρ ἴετο δεῖν βοηθεῖν οὐκ ἀργίαν ἐφοδιάζειν» (Π λ ο υ τ ἄ ρ χ ο υ Σόλων 23).

άτομιστικήν διάθεσιν τοῦ κατόχου του. Διὰ τοῦτο ἡ διάταξις αὕτη δέν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ κινήσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ νὰ μὴ θεωρήσῃ ταύτην ἀναγκαίαν νὰ νομοθετηθῇ εἰς καλῶς καὶ δικαίως νομοκρατουμένην πόλιν ('). Περαιτέρω περὶ ρεόντων ὑδάτων συμπληρῶν ἐπὶ τὸ δικαιότερον τὴν ἐν Ἀθήναις ἰσχύουσαν διάταξιν φρονεῖ ὅτι ὄχι μόνον ὁ κύριος τοῦ χθαμαλοτέρου ἀγροῦ ὑποχρεοῦται νὰ δέχεται βρόχινά ὑδάτα τοῦ ὑπερκειμένου ἀγροῦ, ἀλλ' ὅτι καὶ ὁ κύριος τοῦ ὑψηλότερου κειμένου ἀγροῦ τούτου ὑποχρεοῦται νὰ ἀφήνῃ τὰ ὑδάτα ταῦτα νὰ ρέωσιν εἰς τὸν χθαμαλότερον ἀγρὸν, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ὥστε ταῦτα νὰ βλάπτωσι τὸν ἀγρὸν τοῦτον ('). Ἐν συγκρούσει δέον νὰ ἐπιλαμβάνωνται τῆς λύσεως τῆς διαφορᾶς οἱ ἀγρονόμοι, ὁ δὲ παραβάτης τῶν ὀρισμῶν τοῦ ἀρχοντος νὰ πληρῶνῃ τὸ διπλάσιον τῆς ζημίας καὶ νὰ τιμωρῆται ('). Διαφόρους δὲ ποινὰς καὶ ζημίας προτείνει κατὰ τῶν βλαπτόντων τὰ ὑδάτα διὰ δηλητηρίων ἢ μετακινούντων αὐτὰ ἢ κλεπτόντων ὕδωρ.

Προτείνει ἐπίσης ἕκαστον κολάζοντα τοὺς κόπτοντας μὴ ὠρίμους καρποὺς («ἀγροίκους») κυρίως σταφυλὰς καὶ σῦκα, μὲ πρόστιμον δραχμῶν Ἀττικῶν 50 εἰς τοὺς κόπτοντας ἐκ τῶν ἰδίων κτημάτων «ἱερός 50 ὀφειλέτω τῷ Διονύσῳ δραχμάς» καὶ δραχμῶν 100 (μνᾶν) τοὺς κόπτοντας ἐκ τῶν γειτονικῶν κτημάτων, 75 δὲ δραχμῶν τοὺς κόπτοντας ἐξ ἄλλων κτημάτων, πλὴν ἐάν πρόκειται περὶ σταφυλῶν αἰτινες ἐκαλοῦντο «γενναῖαι» καὶ ἐκ τῶν ἰδίων τοῦ κόπτοντος κτημάτων (').

---

1) Κατακρίνων τὸν ἀτομισμὸν ὡς κοινωνικῶς ἐπιζήμιον ἐλάττωσα ὁ Πλάτων λέγει: «τυφλοῦται γὰρ περὶ τὸ φιλούμενον ὁ φιλῶν, ὥστε τὰ δίκαια καὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ καλὰ κακῶς κρίνει, τὸ αὐτοῦ πρὸ τοῦ ἀληθοῦς δεῖ τιμᾶν δεῖν ἠγούμενος· οὔτε γὰρ ἑαυτὸν, οὔτε τὰ ἑαυτοῦ χρεῖα τὸν γε μέγαν ἄνδρα ἐσόμενον στέργειν, ἀλλὰ τὰ δίκαια, ἐάν τε παρ' αὐτῷ, ἐάν τε παρ' ἄλλῳ μᾶλλον πραττόμενα τυγχάνῃ» (Νόμοι Ε' 732).

2) «ἐάν δὲ ἐκ Διὸς ὑδάτα γινόμενα τὸν ἐπάνω γεωργοῦντα ἢ καὶ ὁμότοιχον οἰκοῦντα τῶν ὑποκάτω βλάβητι τις μὴ διδοὺς ἐκροήν ἢ τοῦναντίον ὁ ἐπάνω μεθίεις εἰκὴ τὰ ρεῦματα βλάβητι τὸν κάτω . . . »

3) «φθόνου δ' ἅμα καὶ δυσκόλου ψυχῆς ὑπεχέτω δίκην» (αὐτόθι).

4) Τὸ πρόστιμον τοῦτο, ἀναγκαῖον διὰ τὴν προστασίαν τῆς γεωργίας, ἀνευρισκόμενον διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰς συγχρόνους γεωργικὰς νομοθεσίας δὲν ἦτο καὶ μικρὸν ἂν σκεφθῇ τις ὅτι τὸν θοῦν αἰῶνα τὸ ἡμερομίσθιον ἐργάτου ἦτο δραχμὴ Ἀττικὴ μία (βλ. G. Glotz. Le travail en Grèce. Paris 1920 σελ. 321), τὸ μέσον κόστος ζωῆς δι' ἄγαμον δοχ. 120 ἔτησίως (βλ. The Cambridge Ancient history, Cambridge 1927 σελ. 20 κ.έ.) καὶ ἡ Ἀττικὴ δραχμὴ ἀπὸ τοῦ Σόλωνος 4,35 γραμμάρια ἀργύρου τίτλου καθαρότητος 0,985, ὁ δὲ μισθὸς τῶν βουλευτῶν

Ἐάν ὁ κόπτων εἶναι δοῦλος μαστιγοῦται μὲ τόσας πληγὰς ὅσας ἔδρεψε ρόγας σταφυλῶν ἢ σῦκα.

Τέλος ἐνῶ προτείνει ὅπως μὴ ἐπιτρέπῃται ἡ διὰ ξένου κτήματος διάβασις πρὸς μεταφορὰν τῶν συγκομιζομένων προϊόντων ἄνευ ἀδείας τοῦ κυρίου τοῦ κτήματος, ὅμως θεωρεῖ ἐπιτρεπτόν τοῦτο ὅταν οὐδεμίαν ζημίαν τοῦτο φέρει εἰς τὸν κύριον τοῦ κτήματος ἢ ὅταν ὁ οὕτω διαβαίνων πραγματοποιεῖ κέρδος *τριπλάσιον* τῆς ζημίας, ἢν διὰ τῆς διαβάσεως ἐπιφέρει, ἀποζημιῶν ὅμως τὸν κύριον τοῦ βλαβέντος κτήματος.

Αὗται εἶναι εἰδικῶς αἱ γεωργικοῦ δικαίου διατάξεις ἃς προτείνει ὁ Πλάτων ὡς νομοθετητέας. Διακρίνονται αὗται διὰ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ παρουσιάζουν διὰ τὴν γεωργικὴν οἰκονομίαν καὶ διὰ τὴν ἀνωτέραν αὐτῶν περὶ δικαίου ἀντίληψιν.

Αἱ ἐπὶ τῶν διαφορῶν ἀδικημάτων προτεινόμεναι ποιναὶ εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐπεικεῖς καὶ ἡ περὶ τῆς ἐξουσίας τῶν δικαιοῦχων τῶν διαφορῶν δικαιωμάτων ἀντίληψις ἐπεικῆς καὶ συνεπῶς δικαία. Πλὴν τῆς ἀνωτέρω ἐξαρθείσης διατάξεως περὶ λήψεως ὕδατος ἐκ τῶν γειτόνων πρὸς ὕδρευσιν τῶν στερουμένων ὕδατος καὶ ἡ ἀνωτέρω διάταξις περὶ μὴ παρεμποδίσεως τῆς διαβάσεως διὰ κτήματος ὅταν οὐδεμίαν προσγίγνεται ζημία εἶναι χαρακτηριστικὴ. "Ὅχι ὁ χρώμενος τῷ ἰδίῳ δικαιώματι οὐδένα βλάπτει, ἀλλὰ ὁ χρώμενος κατὰ τρόπον κοινωνικόν, δηλ. ἐν ὄψει ἀναγκῶν καὶ τῶν συναθρώπων του. "Ἀσκησις ἀτομιστικῆ, ἀποκλειστικῆ, χάριν ἰδιοτροπίας καὶ μόνον καὶ ἄνευ σκοποῦ θά ἦτο καταχρηστικὴ ἄσκησις δικαιώματος.

Οὕτω καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, ὡς καὶ εἰς τόσα ἄλλα ὁ "Ἕλληνας φιλόσοφος ἀναδεικνύεται διδάσκαλος τῶν αἰώνων, πάντοτε νέος καὶ πάντοτε εὐεργετικὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐφ' ὅσον κέντρον τῆς συμπεριφερᾶς τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰς μεταξὺ των σχέσεις εἶναι ἡ δικαιοσύνη, ἣτις καλῶς ἐννοουμένη εἶναι καὶ ἰσότης καὶ φιλία.

καὶ δικαστῶν διώβολον ἡμερησίας ἤτοι τὸ 1/3 τῆς Ἀττικῆς δραχμῆς (βλ. Α. Δ. Σίδερεϊ, Ἱστορία τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, Ἀθήναι 1950 (ἔκδ. γ') σελ. 134).